

islâm ve iktisadî nizam¹

Sabahaddin ZAİM*

Prof. Dr.

İslâm'da iktisat konusunun iki cephesinin bulunduğu adından da derhal anlaşılıyor.

Birisi İslâmiyet, öbürü de iktisadî faaliyet. Çağımızda iktisadî faaliyetler umumiyetle bütün insanların, milletlerin ve devletlerin alâkasını çekmektedir. Bugün yeryüzündeki milletler arası faaliyetler âdeta bir iktisadî mücadele durumuna dönüşmüştür. Milletler arası siyasî mücadeleler, ideolojik mücadeleler umumiyette iktisadî kalıplar ve mefhumlar içinde ifade edilmektedir. Bundan dolayıdır ki bütün düşünen insanlar ister istemez iktisadî konular üzerine eğilmek mecburiyetinde kalmaktadır. Yalnız burada hemen bir noktaya işaret etmek lâzımdır. Çağımızın bütün milletlerinin iktisadî faaliyetlerle bu kadar yakından ilgilenmesi ve milletler arası mücadelenin bir nevi iktisadî yarış haline gelmesi, insanları zaman zaman iktisadî yarış faaliyet ve mefhumların muhtevası üzerinde düşünmekten alıkoymakta yahut da meseleyi sırf iktisadî faaliyetler üzerinde incelemeye sevk etmektedir.

İktisadî Faaliyetlerin Bugünkü Önemi

İktisadî faaliyetlerin bugünkü önemi şuradan ileri geliyor: Cemiyet hayatının çeşitli safhaları vardır. Bir cemiyetin ticarî, iktisadî, hukukî, ahlâkî, kültürel, dinî, siyasî yapısı, örf ve âdetleri gibi çeşitli veçheleri bulunur. Bunlar umumiyetle birbiri içine girmiş vaziyette olup, karşılıklı tesir münasebeti içindedir. Bir cemiyet geliştiği zaman bütün bu safhalar birbiri ile âhenkli bir durum arzemiş ve sonucunda gözle görülebilen, ölçülebilen bazı tezahürler, sonuçlar ortaya çıkmış demektir. Bu gözle görülebilen sonuçlar da umumiyetle iktisadî göstergeler, müşirlerdir. Halkın refah seviyesi, maddî geliri, vasıtalar vs gibi. Fakat hemen şurasını belirtmek lâzımdır ki bütün bu ölçülebilen dış tezahürler, sonuçlar, esasında cemiyetin bütün dokularını ilgilendiren çeşitli kısımlarındaki gelişmenin bir sonucu, muhassalası ve özetidir. Dolayısıyla iktisaden gelişmek söz konusu olduğu zaman, bugün ilmi açıdan hemen şunu kabul etmek gerekir ki; iktisadî gelişme esasında cemiyetin diğer bütün safhalarındaki inkişafın bir neticesidir. Yani, bundan bir asır önce farz edildiği gibi, cemiyetler sırf iktisadî konulara eğilerek ve sırf maddî yapıyı ele alarak gelişemez.

Çağımızın içinde bulunduğu sosyal meseleler ve beşeriyetin uğradığı hüsrân, büyük ölçüde bu yanlış ve tek taraflı anlayışın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 19. asırdan bu yana Materyalizm diye ifade edilen ve hayatın sadece maddî cephesini ele alan tek yanlı görüş tarzı o çağdan bu yana cemiyetlerin iktisadî ve sosyal yapısında, dengesizliklere ve manevî sahada çöküntülere yol açmıştır. Bugün iktisadî açıdan kabul edilen husus şudur ki: Cemiyetlerin iktisadî kalkınması, maddî ve manevî veçheleriyle sosyal, kültürel, ahlâkî ve hukukî bünyesindeki gelişmenin iktisadî bir sonucudur. Manevî ve ahlâkî cephesi ile kültürel ve sosyal cephesi gelişmemiş bir cemiyeti sırf iktisadî cephesini geliştirerek kaldırmak kabil değildir. Durum böyle olunca, ister istemez iktisadî kalkınmada madde ile birlikte mana üzerine eğilmek, cemiyetin iktisadî bünyesi ile birlikte kültürel, sosyal ve ahlâkî bünyesini incelemek ve ahlâkî konuları ele aldığımızda ister istemez dinî cephe üzerinde durmak gerekmektedir.

II. Dünyamızdaki Bloklaşmalar

20. asrın sonunda dünyamızda insan yapısı olan iktisadî sistemler yıkılmakta veya büyük bir sarsıntı geçirmektedir. Marksizmin yıkılmasıyla dünyada tek süper güç haline gelen ABD, yeni dünya nizamı adı altında yeni bir oluşuma gitmektedir. ABD'nin arkasında pazar ekonomisini uygulayan gelişmiş sanayi ülkeleri bulunmaktadır. Bunlar içinde OECD ülkeleri yer almaktadır.

İktisadî gelişme esasında cemiyetin diğer bütün safhalarındaki inkişafın bir neticesidir. Yani, bundan bir asır önce farz edildiği gibi, cemiyetler sırf iktisadî konulara eğilerek ve sırf maddî yapıyı ele alarak gelişemez.

70 yıllık bir kapalı rejimden sonra yıkılan Marksizmin bıraktığı enkaz içinden doğrulamaya çalışan Doğu bloku ülkeleri bir taraftan sosyal ve siyasî yapılarını demokratik esaslara bağlamaya çalışırken, bir taraftan da pazar ekonomisini benimseyerek, Batı ile entegre olmaya çalışmaktadır. Diğer yandan kuzeyin karşısında yer alan güney ülkeleri iktisadî gelişmelerini hızlandırma ve sanayileşme sürecinde yol almaya çalışmaktadır. Bu güney kesiminin büyük bir kısmını İslâm dünyası oluşturmaktadır.

Marksizmin yıkılmasından önce genellikle güneyde yer alan gelişen ülkeler Sosyalist ve Kapitalist bloklar arasında bölünmüşler, bir kısmı da siyasî sahada dünyayı yöneten iki süper güç olan ABD ile SSCB dışında 'tarafsızlar bloku'nu oluşturmaya çalışmışlardı. Fakat siyasî yönden hangi grupta olursa olsun gelişen ülkeler Kapitalist veya Sosyalist sistemlerden birini benimsemek veya ikisi arasında bazı terkipler yaparak; sanayileşme ve iktisadî gelişme hamlelerini bu esaslara bağlamak yolunu seçmişlerdi. İslâm dünyasındaki ülkeler de aynı metodu benimsemişlerdi.

Marksist ve sosyalist ülkeler Kapitalizmle boy ölçüşürken, bunların hâkimiyet sahasına giren gelişen ülkeler "Üçüncü Dünya" diye adlandırılmıştı.

Bu Üçüncü Dünya içine Orta Doğu diye ifade edilen, esasında İslâm dünyasını meydana getiren ülkeler topluluğu ile Güney Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkeleri girmektedir. Önemli olan cihet şudur ki, bu Üçüncü Dünya ülkeleri yeryüzündeki nüfusun aşağı yukarı 2/3'ni teşkil etmekte, zengin ham madde kaynaklarına sahip bulunmakta, fakat dünya gelirinin ancak 2/5'ni elde etmektedir. Bu Üçüncü Dünya ülkeleri son yarım yüzyıl içinde önce siyasî ve arkasından da iktisadî bağımsızlıklarını elde etmeye başlamışlardır ve bunların içinde bütün İslâm dünyası mevcuttur.

1937'de sadece üç İslâm devleti mevcuttu: Türkiye, İran ve Afganistan. O zamandan bugüne kadar, Orta Doğu diye ifade edilen Fas ile Endonezya arasındaki kuşak içinde bulunan ülkeler siyasî bakımdan bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Şimdi de iktisadî bağımsızlıklarını elde etme mücadeleleri içinde bulunuyorlar.

Kapitalist sistem, gayri ahlâkî bir tutum ortaya çıkartmış, teknik sahada büyük gelişmeler olduğu halde sefalet de birlikte artmıştır. Sanayileşen ülkelerde milyonlarca insan işsiz kalmış, ücretler düşmüş, haksızlıklar olmuş, bunun üzerine bu sistemden şikâyetler başlamıştır.

Bu ülkeler iktisadî kalkınma hamlelerine hız vermek isteyince, diğer Üçüncü Dünya ülkeleri gibi karşılarında dünya hâkimiyetine sahip iki kuvvet ve iki sistem bulmuşlardır. Birincisi, biraz evvel arzedtiğim Batı dünyasının sistemidir ki, bu umumiyetle çeşitli tipler halinde, düzeltilmiş Kapitalist bir düzendir. Öbürü de çeşitli doz ve nüanslarıyla uygulanan Sosyalist, Marksist veya Komünist bir sistem olarak tezahür etmişti. Kalkınma durumunda olan bu ülkeler ister istemez bu iki sistemden birini tercih etmek veya ikisi arasında birtakım sentezler, birleşmeler yapmak durumunda kalmışlardır.

Biraz evvel iki zıt sistem olarak arz ettiğim Sosyalizm ve Kapitalizmde şu belirli farklılıkları görmüşlerdir: Kapitalist düzen, şahsî mülkiyet esasına dayanmakta, bu sistemde temel unsur olarak özel

mülkiyet, ferdi teşebbüs, miras hakkı ve iktisadî faaliyetlerin temelinde muharrik olarak, **faiz müessesesi** bulunmaktadır. Kapitalist sistem iktisat teorisi itibarıyla, faiz müessesesi etrafında işlemektedir. Sermaye terakümü, bütçe, sigorta, millî ve milletler arası faaliyetler, yatırım, tasarruf hamleleri hep bu teori üzerine bina edilmiştir. Bu sistemin 19. asırdaki tatbikatı içinde 19. asrın felsefesi, maddeci (materyalist) bir telâkkiye dayandığı ve manevî değerlere sırt çevirdiği için, bu hava içinde Kapitalist sistem, *gayri ahlâkî* bir tutum ortaya çıkartmış, teknik sahada büyük gelişmeler olduğu halde sefalet de birlikte artmıştır. Sanayileşen ülkelerde milyonlarca insan işsiz kalmış, ücretler düşmüş, haksızlıklar olmuş, bunun üzerine bu sistemden şikâyetler başlamıştır.

Kapitalist sistemin bu gayri ahlâkî tutumu karşısında iki türlü fikir ortaya çıkmıştır. Bir kısım düşünürler bu sistemin kendi içinde ıslâhını istemişler; bir kısmı da: *"Bu sistem adam olmaz, bunu değiştirelim, başka bir sistem kuralım."* demişlerdir. Böylece iki istikamet ortaya çıkmıştır: Birinci istikamete Sosyal Siyaset Tedbirleri denilmiş ve bugün Batı Hıristiyan dünyasının içinde bulunduğu merhaleye götürmüştür. Sosyal siyaset tedbirleri sonucunda demokratik düzen içinde sosyal devlet telâkkisi ortaya çıkmıştır.

Diğer görüş ise Sosyalizmin çeşitli tiplerini ortaya çıkarmış, Sosyalist, Marksist ve Komünist sistemler meydana gelmiştir. Görüldüğü gibi, bu ideolojik akımların hareket noktasında mevcut düzene karşı ahlâkî bir itiraz ve şikâyet vardır. 19. asrın Kapitalist sistemindeki ahlâkî olmayan unsurlara şikâyet sonucu Sosyalist sistemi ortaya çıkartan fikirler, tatbikatta birtakım örnekler vermişlerdir; Rusya misali ve Çin misalinde olduğu gibi. Fakat bu tatbikat sonucunda görülmüştür ki Kapitalizmde şikâyet edilen *gayri ahlâkî unsurlar* bu yeni düzende önlenemediği gibi, birtakım daha aşırı gayri ahlâkî unsurlar ortaya çıkmıştır. Bu iki sistem arasındaki mücadele devam ederken, her iki sistem de kendi içinde birtakım ıslahat hareketlerini geliştirmiştir. Batı dünyası gittikçe *sosyal adalete* önem vererek bir asır önce ihmal edilen ahlâkî ve manevî unsurları benimseyip, düzeni dengelemeye çalışmıştır.

Gelişen ülkeler içinde İslâm dünyasının durumu başlı başına bir özellik arz etmiştir. Nasıl bugünkü Batı medeniyeti, Rönesans ile başlayan kalkınma hamlesinde kültür köklerini, kaynağa dönüş fikriyle Roma-Yunan kültür ve medeniyetine dayandırmaya çalışmış ve buna muvaffak olmuş ise, İslâm ülkelerinde de bugün İslâm'ın temel prensiplerine dönmek lüzumu hissedilmiştir.

Son yıllara kadar İslâm ülkelerinde fikren benimsenen ve hatalı bir tatbikata müncer olan Batılılaşma hareketi, Batı Hıristiyan dünyasının inanç ve kültürünü de benimseme yoluna gittiği için, cemiyetlerin manevî ve kültürel yapısında bir dejenerasyon, kendinden kopma meydana gelmiştir. İslâm ülkelerinde Batı'nın inanç ve kültür sistemi, bi'l-mecburiye aynen benimsenemediği için, kendi hükümlerini ve hayat telâkkisini terk etmeye çalışan ve Batı Hıristiyan dünyasının kıymet hükümleri de halk kitleleri tarafından tam olarak benimsenmeyen İslâm ülkelerinde kalkınma yolundaki hamlelerde başarısızlıklar birbirini kovalamıştır. Bu cemiyetler âdetâ şahsiyetlerini kaybetmeye yüz tutmuşlardır. Halbuki bu hususta Batı dünyasının gelişme metodu örnek alınsa, bu hata işlenmeyebilirdi. Zira Avrupa milletleri, Rönesansla birlikte, Doğu İslâm dünyasından ilim, fen ve teknik sahadaki buluşları alır, ilmî eserleri diline aktarırken, kültür kaynaklarını Roma ve Yunan müesseselerine ve kıymet hükümlerine dayandırmış, aktardığı bilim ile kendi kültür kaynakları arasında bir bağ ve irtibat kurmuştur. Böylece Batı kültürü ve medeniyeti birbirini destekleyen bir bütün meydana getirmeye çalışmıştır.

İslâm ülkeleri ise, bilim ve teknik sahasındaki gelişmeleri; *"İlim, İslâmın kaybolmuş malıdır, nerede bulunursa alınmalıdır."* hadis-i şerifi gereğince hemen benimseyip kendine aktarırken, bu tekniği ve bilgiyi kendi kültür kaynakları ile ahenkli bir hale getirmeye çalışmamış veya bu fikri benimsememişlerdir. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun son bir buçuk asırlık Batılılaşma siyaseti devamlı başarısızlığa uğramış ve bu fikrin tatbikatı geride Batı ülkelerinin gelişmesi yanında, nisbî olarak git-tikçe küçülen bir Türkiye bırakmıştır. Diğer İslâm ülkeleri ise sömürge siyaseti ile geri bırakılarak uyutulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip İslâm ülkeleri, Afrika, Orta Doğu ve Asya'da siyasî istiklâl kavuşunca, aralarında iş birliğini sağlamak lüzumunu hissetmişlerdir. Tertiplenen *Dünya İslâm Kongreleri'*nde kaynağa dönüş fikri işlenmeye başlamıştır.

Bu arada Batı'nın inanç ve kültür sistemi 19. asırda benimsenen tek yanlı, materyalist bir dünya görüşü neticesinde dengesini kaybetmiş ve karşılıklı tez ve antitezlerle ikiye bölünmüştür. Sosyalizm ve Kapitalizm şeklindeki bu bölünüş, Batı kültürünü aktararak, gelişmek isteyen Üçüncü Dünya ülkelerini bir tercih yapmak zorunda bırakmıştır. Bu durum bazen: *"Şerden hayır doğar."* meseline, İslâm ülkelerini sarsmış ve onları dışarıdan bir tercih yapmaya zorlarken, biraz da kendi içlerine bakmak, kendilerini dinlemek lüzumunu hissettirmiştir.

İslâm ülkeleri ise, bilim ve teknik sahasındaki gelişmeleri; "İlim, İslâmın kaybolmuş malıdır, nerede bulunursa alınmalıdır." hadis-i şerifi gereğince hemen benimseyip kendine aktarırken, bu tekniği ve bilgiyi kendi kültür kaynakları ile ahenkli bir hale getirmeye çalışmamış veya bu fikri benimsememişlerdir.

Çünkü Kapitalizm ve Sosyalizm olarak çarpışan iki ideolojinin ikisi de Batı kültür ve medeniyetinin mahsulü olup, temelde her ikisi de Materyalist bir felsefî görüşe sahip bulunmaktadır.

Batı kültür ve medeniyeti böylece iktisadî ve teknik alanda, yani maddî sahada gelişmesinin zirvesine varmış bir durumda iken, bu gelişmede manevî, sosyal ve ahlâkî yön ihmal edildiği için cemiyetlerin bünyesinde baş gösteren dengesizlik, adaletsizlik, inanç sistemi itibarıyla Batı dünyasını Sosyalist ve Kapitalist ideolojiler halinde ikiye bölmüştür. Her iki ideolojik görüş mensup cemiyetler bütün maddî gelişmelerine rağmen insanlığa aradığı huzur ve sükûnu, dengeli bir hayat düzenini sağlamaya muvaffak olamamışlardır.

Bu durum karşısında İslâm ülkelerindeki fikir adamları bu ideolojiler karşısında İslâm'ın kendi görüşünü araştırmaya başlamışlardır.

Bu sahadaki çalışmalar, henüz deneme ve başlangıç safhasındadır. Bu sahada uzun yıllar ilim adamlarının yorulmadan araştırma yapmaları ve ekip çalışmalarına girişmeleri gerekecektir.

Bu kabil neşriyatın artışı İslâm dünyasının uyanışı ile yakından ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce sadece üç İslâm ülkesi siyasî bağımsızlığına sahip iken bugün sayısı 46'yı bulan kalabalık İslâm ülkeleri siyasî bağımsızlığını elde etmişlerdir.

Bu İslâm ülkelerinde kaynaklara dönüş fikri benimsenirken bu fikri benimseyen birçok ilim adamı yetişmiştir. İşte İslâm ekonomisi çalışmaları böyle başlamıştır.

Marksizm yıkılmıştır. Kapitalizm, tek başına dünyaya hâkim olmuştur; fakat eski kusurları da giderilmiş değildir, öyle ise sosyal adalet ve bölüşümdeki bozukluk ister istemez yeni bir reaksiyon doğuracaktır.

İslâm ülkelerinde bu çalışmalar yürürken 20. asrın sonunda, dünyadaki gelişmeler ve değişimler başta da belirtildiği gibi birdenbire baş döndürücü bir hız kazanmıştır. 20. asrın başında gelişip serpilerek Marksist rejim 20. asrın sonunu tamamlamadan gümbür gümbür yıkılmıştır. Bu rejime dayalı Sovyet İmparatorluğu parçalanmıştır. Komünist Çin hâlâ direnmektedir. Üretimde başarılı olamayan Marksist rejim Batı dünyasında tamamen terk edilmiştir. Fakat mesele bununla bitmemiştir. Çünkü Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetlerdeki cumhuriyetlerde şimdi pazar ekonomisine geçiş ve intibak süreci başlamıştır. Bu süreçte karşımıza iki problem çıkmaktadır. Menşei Hıristiyan olan Marksist toplumlarda insanlar ferdî plânda Hıristiyanlığa dönmekte, sosyo-ekonomik plânda ise Batı'nın modelini benimsemeye çalışmaktadır. Fakat burada bir uyum meselesi ortaya çıkmaktadır. Çünkü Sosyalist sistem esasında Kapitalist sisteme bir reaksiyon olarak doğmuştur. Reaksiyon, bir tezin, bir uygulamanın veya fikrin haklı görülme-yen yönlerine gösterilen bir tepkidir. Sosyalist sistem şeklindeki reaksiyon, Kapitalizmin iktisadî bölüşümde ve sosyal adalet yapısında görülen haksızlık ve bozuklu-

ğa karşı ortaya çıkmıştır. Şimdi Marksizm yıkılmıştır. Kapitalizm, tek başına dünyaya hâkim olmuştur; fakat eski kusurları da giderilmiş değildir, öyle ise sosyal adalet ve bölüşümdeki bozukluk ister istemez yeni bir reaksiyon doğuracaktır. İşte Doğu ülkelerinde bu uyum ve intibak meselesi karşısında dünyada yeni reaksiyonların doğması mukadderdir. Yani insanlık Kapitalizme karşı yeni bir çözüm arayışı içindedir.

Sovyetlerdeki Türk kökenli Müslüman cumhuriyetlerde bu durum daha da dramatiktir. Çünkü buradaki insanlar ferdî plânda İslâmiyet'e dönerken, sosyo-ekonomik plânda yeni bir düzen arayışı içine girmektedir. Batı'da uygulanan modeli benimsemeye çalışsalar da, Hıristiyan kökenli Doğu ülkelerinde hissedilen pazar ekonomisine uyum problemleri buralarda daha da bariz şekilde ortaya çıkmaktadır.

İşte bu noktada, yani Marksist toplumlar İslâmiyet'e dönerken, İslâm'ın sosyo-ekonomik modeli ile ilgili çalışmalar, fikirler, geliştirilen modeller büyük ilgi toplamaktadır.

Ülkemizde de örnek olarak Batı düzenini benimsemiş vaziyetteyiz. Cumhuriyet, demokrasi, özel teşebbüs, karma ekonomi, iktisadî plânlama, sendikacılık, toplu sözleşme, grev hakkı gibi unsurlar bu Batı düzeninin tipik özellikleridir ve öbür sisteme nazaran daha iyi olduğu için benimsenmiş vaziyettedir. Fakat yukarıda belirtildiği gibi, Batı'daki tatbikatına göre bu düzen ideal haline varmış değildir. Onlar da mütemadiyen mücadeleye içinde bu sistemin aksaklıklarını düzeltmeye çalışıyorlar. Şimdi konumuzla ilgili olarak hatıra şu soru gelmektedir:

- Acaba bu sistemi benimseyen bir İslâm ülkesinde bu sistem ne nispette başarıya ulaşabilmektedir?

Bu durumu inceleyeceğimiz zaman derhal;

"-İslâmiyetteki iktisadî görüş nedir?"

sualini sormak icap ediyor. Türkiye, cumhuriyet sistemi içinde idare edilmektedir. 40-50 yıllık bir devre içinde Cumhuriyetin evvela temel müesseseleri kurulmuştur. Arkasından siyasî demokrasi teessüs etmiş ve nihayet iktisadî demokrasiye doğru gidilmiştir. Şimdi mevzu insana gelmiştir. Çünkü sistemler ne kadar mükemmel olursa olsun, o sistem-

leri insanlar yürütecektir. Eğer bir cemiyette insanların bilgili ve ahlâklî yetiştirmemiş isek, sistem sahasındaki bütün çalışmalarımız kısır kalmaya ve sonuç vermeye mahkûmdur. Mevzu insana gelince, ister istemez insanın eğitimi, insanın ahlâkî yapısının ve bilgisinin geliştirilmesi söz konusu olmaktadır. İşte burada cemiyetimizin içinde bulunduğu İslâmî düşünce tarzı ve İslâmî ahlâk sistemi bizim için önem arz etmektedir.

İslâm'ın İktisadî Prensipleri

Şimdi bilinebildiği kadar İslâmiyet'teki prensipleri arz etmeye çalışacağım: Biraz evvel yaptığımız tarif karşısında Kapitalist ve Sosyalist sistemin her ikisi de esasında *Materyalist bir dünya görüşüne* dayanmaktadır. İslâmiyet'teki dünya görüşü ise materyalist değildir, düalisttir, ikilidir. Yani İslâmiyet hem dünya hem âhiret cephesini birlikte mütalâa eden bir görüşe sahiptir. Dolayısıyla tek yönlü ve tek yönlü bir hayat felsefesi yerine, çift yönlü bir hayat düşüncesi hâkimdir. Bunun için de elimizde namütenahi âyet-i kerime ve ehâdis-i şerife mevcuttur. Meselâ; dilimize çevrilmiş bulunan ve Fransa'da mukim Pakistanlı âlim Prof. **Hamidullah Bey**'in *Modern İktisat ve İslâm* adlı şâyân-ı tavsiye eserinde İslâmiyetin bu ikili cephesini belirten çok güzel âyet-i kerimeler ve hadis-i şerifler naklediliyor.

Mesela **Kur'ân-ı Kerim**'de duyuruluyor ki: "Artık o insanlardan kimi: '*Ey Rabbimiz, bize nasibimizi, dünyada ver*' der ki, onun âhiretten nasibi yoktur; kimi de '*Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi bir nasip ver, âhirette de iyi bir nasip ver ve bizi Cehennem azabından koru*' der. İşte bunlar kazandıklarından bir nasibe sahip olacaklardır. Allah hesabı pek çabuk görür" (Bakara Sûresi: 201).

Burada kastedilen husus, hepimizin atasözü gibi bildiği: "**Âhiret için hemen ölecekmiş gibi, dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi çalış.**" şeklinde ifade edilen dünyevî ve uhrevî görüşlerin birleştirilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu görüş ise, biraz evvel arz ettiğim modern iktisadın benimsediği zihniyetin tâ kendisidir. Yani "*Cemiyetler sadece maddî ve iktisadî yönleriyle değil; iktisadî, sosyal, maddî ve manevî kültürel yönleriyle bir bütün hâlinde gelişir.*" fikri içinde ifade edilmektedir.

Bugün birçok iktisat kitabını okuduğumuzda, bu fikre doğru varıldığını görürüz. Fakat bu varış ve yaklaşım tecrübe ile, mücadelelerle, hüsransız pahasına elde edilmektedir. İslâmiyet'te ise bu fikir asırlar önce vazedilmiştir. Ana prensip, dünyevî ve uhrevî meselelerin müştereken ele alınması şeklinde belince, iktisadî faaliyetler dâima ahlâkî prensiplerle iç içe düzenlenmiştir. İslâmiyette mülkiyet müessesesi iktisadî hayatın temelidir. Mülkiyet müessesesi içtimaî hayatın temeli olan aile müessesesiyle birleştirilmiştir. Bu yüzdendir ki, Marksist sistem Kapitalizmdeki mülkiyete hücum edince, ister istemez aileyi de birlikte zedelemek zorunda kalmıştır. Çünkü müesseseler birbirine bağlıdır. Fakat İslâmiyet'te mülkiyet hakkı olmakla beraber, bu hakkın millî gelirin inkısamında (bölüşümünde) âdil bir dağılıma götürülmesi de esastır. Burada da iktisadî ve hukukî prensip ahlâkî prensibe bağlanmaktadır.

Burada kastedilen husus, hepimizin atasözü gibi bildiği: "Âhiret için hemen ölecekmiş gibi, dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi çalış." şeklinde ifade edilen dünyevî ve uhrevî görüşlerin birleştirilmesi düşüncesine dayanmaktadır.

Bu hususta muayyen prensipler vazedilmiştir. Birincisi miras sistemidir. İslâmiyette miras müessesesi mevcuttur. Zira İslâmiyette miras hukuku, ferdi mülkiyet neticesinde servetlerin belirli ellerde birikimini önleyen bir mekanizma şeklinde geliştirilmiştir. Bu yüzden muayyen prensiplere aykırı vasiyetler, yani serveti teraküm ettirici vasiyetler İslâmiyet'te yasaklanmıştır. Prensip, miras yoluyla servet dağılımını sağlamaktır. Zira, İslâmî görüşte *servetin muayyen ellerde dönen bir durumda bulunmaması prensibi* hâkimdir. Servet, milletin bütünü içinde dönmelidir. Mülkiyetin miras ile dağılım hakkı mevcuttur. Diğer yandan da İslâmiyet fertle birlikte devlet düzenine önem vermiştir. Devletin insanların hak ve menfaatlerini düzenleyebilmesi, savunabilmesi, huzuru sağlayıcı ortamı temin edebilmesi için birtakım masraflara ihtiyacı vardır.

Bu sebeple İslâmiyet'te devlet giderleri üzerinde de devlet gelirleri üzerinde de durulmuştur. İslâmiyet devlet gelirleri içinde vergi müessesesi üzerinde önemle durmuştur.

Batı Hıristiyan dünyasında ise; bilhassa Kapitalist sistemin tatbikatından sonra son bir asır içinde çeşitli dengesizlikler ortaya çıkınca insanlar, mantiken ve kanun zoruyla bu dengesizliği ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. İslâmiyet'te ise, bu prensip baştan beri mevcuttur. Zekât müessesesi başlangıçtaki tatbikatı itibariyle devletin gelirlerini sağlayan bir finansman kaynağı durumundadır. Fakat bunun bugünkü vergi tatbikatından farkı vardır. Çünkü elde edilen zekât gelirlerinin münhasıran belirli sosyal gayeler için sarf edilmesi lâzımdır. Bu bakımdan **zekât müessesesi çok câlib-i dikkat bir müessese olup bugünkü sosyal siyaset tedbirlerinin temelini teşkil etmektedir.**

Zekât, fakirin hakkı olduğundan bir taraftan bu mecburiyet, vazife hissi ve duygusu, servetin birikimine mâni olmakta ve böylece büyük servet farklarını önlemektedir. Öbür yandan da fakirle zengin arasındaki sınıf mücadelesi ve sınıf şuurunu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.

Zekâta birtakım maddî ve manevî incelikler vardır. Devlet Planlama Teşkilâtı ikinci beş yıllık plan döneminde bu konu üzerinde bir araştırma yapmayı düşünmüştür, fakat sonuç alınamamıştır. Zekât-taki incelikler şuradan ileri geliyor: Zekât nazarı olarak bugünkü anlamda, ihtiyarî olarak yerine getirilen bir sosyal yardımlaşma değildir. Zenginlik vazifesi, fakirin de hakkıdır. Burada hak ve vazife söz konusudur ve zekât şu prensibe dayanmaktadır: İslâmiyet'te meşru yollardan kazanılan servet makbuldür. Fakat servet sahibi esasında elde ettiği serveti Allah'ın emrettiği ahlâkî ve içtimâî yollarda kullanacak olan bir vasıta olup elde ettiği servetle belirli prensipler dahilinde iş görmeye mecburdur. Zekât, fakirin hakkı olduğundan bir taraftan bu mecburiyet, vazife hissi ve duygusu, servetin birikimine mâni olmakta ve böylece büyük servet farklarını önlemektedir. Öbür yandan da fakirle zengin

arasındaki sınıf mücadelesi ve sınıf şuurunu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Çünkü fakir nazarında zenginlik serveti artarsa, onun da hakkı artacaktır. Burada hak vardır. Bu sebeple İslâm dünyasında, zekât müessesesinin iyi uygulandığı devrelerde, bugünkü dünyamızda en önemli dava olan sınıf mücadelelerinin ortaya çıkmadığını görüyoruz. Şu halde İslâmî görüş bir taraftan manevî olarak taraflar arasındaki husumet hissini ortadan kaldırmakta, maddî olarak da servetler arasındaki aşırı farklılıkları gidermektedir. Tabii zekâtın teferruatı ve tatbikatı çok önemlidir. Bilhassa bugünkü dünya içinde zekât müessesesinin düzenlenmesi son derece lüzumludur. Bu konunun ilmî muhtevası itibariyle işlenmesine ihtiyaç vardır.

Konumuzu özetlersek: İslâmiyet'te mülkiyet, aile müessesesi, miras, devletle münasebetler, vergi ve zekât müessesesi, devletin giderlerindeki özellik önem arz etmektedir. İslâmiyette devlet giderleri üzerinde bilhassa durulmuştur. Devletin elde ettiği zekât gelirlerinin muayyen sahalara tahsis edilmesi lâzımdır. Nedir bu sahalara? Tâbirler aynen şöyledir:

1. Devletin zekât gelirlerinden bir kısmının önce fakirlere verilmesi lâzımdır. Fakir tabiriyle muhtaç durumda olan kimseler kast edilmektedir. Modern anlamıyla düşünürsek, işsizlerin bu gruba girmesi gerekir. Şu halde, İslâmî açıdan devletin birinci görevi, fakir ve işsizlere yardımdır. Bugünkü refah devletinde uygulanan bütün sosyal siyaset prensiplerinin temeli bu anlayışa dayanmaktadır. Devletler, bugün aynı şeyi yapmaya çalışıyor. Mesela fakirlerin parasız eğitimi, hastaların parasız bakımı, İngiltere'de uygulandığı gibi halk sigortalarının ihdası, sosyal sigorta ve sosyal güvenliğin tesisi; sosyal yardımlarla muhtaçların hizmetine koşmak hususları üzerinde durulmaktadır. İleri ülkelerde bu konuların çeşitli hususları üzerinde durulmaktadır. İleri ülkelerde bu konular, çeşitli yardım teşekkülleri ile ve kanunlarla düzenlenmektedir. İslâmiyet bundan asırlarca önce bunu devlete vazife olarak vermiştir.

Devletin zekât gelirlerinin ikinci derecede, **mesâkine (miskinlere)** sarfı gerekir. Buradaki incelik bilhassa müslim ve gayrimüslimlerle ilgili olup bu-

radaki miskin tâbiri halk dilindeki miskinle ilgili değildir. Fakir teriminden umumiyetle eski tatbikatta Müslüman fakirler anlaşıldığı hâlde, “mesâkin” kelimesiyle bütün vatandaşlar söz konusu olmaktadır. Yani bütün vatandaşlara Müslüman olsun veya olmasın, devletin bu gelirlerden sarf edip yardım etmesi lâzımdır. Bu devletin vecibesi, vazifesidir.

Zekât gelirlerinin üçüncü sarf yeri bu **işte çalışanlar** şeklinde ifade edilmiştir. Burada **zekâtı toplamakla mükellef devlet personeli** olan müstahdem ve memurların gelirlerinin sağlanması söz konusudur. Tabii burada âdil bir dağılım söz konusudur. İslâmiyet’te bütün ücret meseleleri, maaş münasebetleri fıkıh ve adalet prensiplerine dayandırılmıştır.

Dördüncü sarf yeri, **“kalpleri kazanılması gereken insanlardır.”** Devlet, gelirlerinden bir kısmını kalpleri kazanılması icap eden insanlara tahsis edecektir. Geniş tefsir edilirse, *bütün İslâmiyeti yayıcı faaliyetler* bu fasla girebilir. Bunun içindeki çalışmalar, İslâm’a yardım edecek insanları teşvik ve İslâm’a zararı dokunacak insanları bu zarardan alıkoyma faaliyetleri şeklinde bölünebilir. Yani hem İslâm’a yardım edenlere el uzatmak, hem de İslâm’a zararı dokunacakları bu zararlı faaliyetinden alıkoymak veyahut Müslüman olmayanları İslâmiyet’e kazandırıcı faaliyetler söz konusudur.

Beşinci sarf yeri olarak devletin bir başka görevi, **kölelikten azattır.** Burada kölelikten azadı çok geniş tefsir etmek lâzımdır. Bugünkü kavramlara göre o zaman için kölelik bir yüküdür. Bunu **çeşitli sosyal yükler altında bulunan insanlara yardım** manasında tefsir etmek mümkündür.

6. Bir de **ağır borç içinde bulunan insanların** yardımı müstehak olması söz konusu olabilir. Bu husus iktisadî konularla ilgili önemli bir noktadır.

Yani durumu iyi iken ani borç altında kalmış ve iflâsa sürüklenecek durumda bulunanlara yardım edilmesi devletin bir vecibesi olarak ortaya çıkmaktadır.

7. Zekâtın bir başka sarf yeri de **Allah yolunda** yardımdır ki burada bütün dinî faaliyetler ve diğer hayırlı eserler faaliyeti bunun içine girebilir.

8. Zekât gelirlerinin bir başka dikkati çeken sarf yeri, **yol oğluna (yolcu)** yardım edilmesidir. Burada kast edilen, seyahat yollarının geliştirilmesi, yol emniyetinin sağlanması, trafik düzeninin temini, otel, lokanta vs. hususların düzenlenmesi konularını içine alabilir. Böylece devlet de elde ettiği gelirlere karşılık birtakım sosyal mükellefiyetler altında tutulmaktadır.

Bugünkü modern iktisat ve sosyal siyaset görüşü, bilhassa İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana gerek Sosyalist, gerek Kapitalist ülkelerdeki tatbikatıyla sosyal adaleti sağlamak amacıyla, devletlere bu tip sosyal mükellefiyetleri yüklemek istikametindedir.

Amerika’da 1945’de çıkan Tam İstihdam Kanunu (Rill-employment Act) Batı dünyasında ilk defa olarak devlete çalışma arzu ve iktidarında olup da çalışmayan (işsizlere) fakirlere, iş bulma ve yardım mükellefiyetini yüklemiştir. O ana kadar klâsik iktisat doktrininde devletin böyle bir görevi yoktur. İslâmiyet bu vecibeyi 14 asır önce koymuştur. Devlet fakirlere (burada işsiz tâbiri bu mefhumu giriyor) yardımla mükelleftir.

Beşinci sarf yeri olarak devletin bir başka görevi, kölelikten azattır. Burada kölelikten azadı çok geniş tefsir etmek lâzımdır. Bugünkü kavramlara göre o zaman için kölelik bir yüküdür. Bunu çeşitli sosyal yükler altında bulunan insanlara yardım manasında tefsir etmek mümkündür.

Hâlen ülkemizde bilindiği gibi işsizlere yardım için işsizlik sigortasının tesisi tasarı halindedir. Hâdiseleri birbirine bağladığımızda, kitaplarda kuru gibi gözükken konular esasında günümüzün meseleleridir. Yapılacak şey, İslâmî prensipleri günümüzün fikriyat ve düşünce sistemindeki yerine koymaktır.

Böylece görülüyor ki, devletin giderleri içinde sosyal gayelere yönelen birtakım faaliyetlerde bulunması, İslâmî prensiplerden sayılmaktadır. İslâmiyet ferde zekât, sadaka, yardım gibi birtakım sosyal mükellefiyetler yüklerken, devlete de aynı şekilde mukabil vecibeler yüklemiştir. Bugünkü

düzende aynı hedefe iktisadî ve sosyal tedbirlerle ve kanunlarla gidiyoruz. İslâmî ahlâk ve prensiplere dayanan düzeni, bugün insanlar kendiliğinden yapmayınca, akıl yoluyla aynı noktaya varmaya çalışılmaktadır. Çünkü gaye cemiyette denge ve ahengin sağlanmasıdır. Bütün dava, hep bu noktada toplanmaktadır. İslâmiyetin bütün prensipleri bu ahenk ve vahdeti sağlamaya yöneliktir.

Kapitalist sistem, mülkiyet, özel teşebbüs ve gelir olarak **ücret** dışında **kâr, rant ve faiz** esasına dayanmaktadır.

Marksistler, **ücret** dışındaki **kâr, rant ve faizi** kaldırıırken, mülkiyeti de beraber kaldırmışlardır. Umumiyetle Marksistler insanın insan tarafından istismarına karşı itiraz ve şikâyet etmişlerdir. Kapitalizmde istismarı sağlayan **gayri meşru kâr** ile **faiz** mekanizmasıdır. Marks da, doktrininde bu noktayı uzun uzadıya izah etmiştir. Fakat istismar konusu faizi kaldırayım derken fazla ileri gitmiş, **mülkiyeti** ve **kârı** da birlikte kaldırmıştır.

İslâmiyet'te ise, dengeli bir tutum vardır. İslâmiyet, mülkiyet hakkını tabii karşılamış, fakat istismara yol açan faiz müessesesi ile gayri meşru aşırı kârları memnu telâkki etmiştir.

İslâmiyet'te ise, dengeli bir tutum vardır. İslâmiyet, **mülkiyet hakkını** tabii karşılamış, fakat istismara yol açan **faiz müessesesi** ile **gayri meşru aşırı kârları** memnu telâkki etmiştir.

Buradaki düşünce şudur: İslâmiyet'te gelirin (kazancın) ya emek mahsulü olması veyahut bir teşebbüs ve bir risk ve tehlikeyi benimseme karşılığında elde edilmesi lâzımdır. Dolayısıyla burada da İslâmiyetin, ahlâkî prensiplerde olduğu gibi Kapitalist tefekkür ile Marksist tefekkürden farklı ve tamamen bağımsız bir tutumu vardır. İslâmî düşünce mülkiyeti, kâr müessesesini, özel teşebbüsü, İslâmî prensipler içinde kabul ederken, faiz sistemini ve bu yolla insanın istismarını reddetmiştir. Fakat bu yolla insanın istismarını reddetmiştir. Fakat bu yolla iktisadî ve sosyal ahenk içinde düzenlemiştir.

Mesela faizle birlikte, talih oyunlarının da İslâmî ahlâk bakımından yeri yoktur. Zira, kolay kazançlar İslâmî ahlâk yönünden makbul değildir.

Kazanç meşakkatli olacak, güç olacak, alın teri ve emek karşılığında elde edilecektir. Bunlar bilindiği gibi *âyet-i kerime ve hadis-i şeriflerde* izah edilmiştir. Mesela: *"İnsanlar elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yememiştir."* mealindeki hadis-i şerifle Peygamber (a.s.) Efendimiz umumiyetle Müslümanların maişetlerini bir meslek, zanaat veya ticaretle temin etmeleri gerektiğini ve İslâmiyet'te emeğe atfedilen önemi belirtmektedir. Bu sebeple emek, İslâmiyet'te en önemli üretim faktörüdür.

Öbür yandan, İslâmiyet'te bir başka prensip vaz edilerek lüks ve israf menedilmiştir. Şimdi burada ahlâkî bakımdan ve iktisadî refahı sağlamak yönünden hem Sosyalizmden, hem de Kapitalizmden farklı bir prensip göze çarpmaktadır. İslâmiyet'te lüks ve israfın men'i, millî sosyalist sistemlerde olduğu gibi lüksü paylaşmayı önlemektedir. Çünkü, İslâmî prensipte **Cenab-ı Hak** herkesin rızasını verir. Fakat şu hakikat da mevcuttur ki insan denen mahlûkun namütenahi ihtirasları ve arzuları vardır. İktisadî prensip olarak ihtiyaçlar sonsuzdur. Buna mukabil yeryüzünde yer altı ve yer üstü servetleri olarak mevcut olan maddî imkânlar ihtiyaçlara kıyasen izafi olarak sınırlıdır, mahduttur. Dolayısıyla insanlar seçimlerini aklî ve mantıkî yapmaya mecburdur. Eğer insanların bu ihtiyaçlarına ve ihtiraslarına ahlâkî bir hudut koymazsak, servet birikimini önleyecek prensipleri de vazetmezsek, o takdirde bir kısım insanlar lüzumsuz bazı ihtiyaçlarının tatminine doğru gidecektir. Bu ihtiyaçların tatmini zarurî ve mübrem olmadığı gibi başka insanların sağlığına ve refahına zarar verici, hatta tehlikeli olabilecektir. Buna mukabil bazı insanlar ise zarurî ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma düşecek ve denge bozulacaktır. O bakımdan lüks ve israfın meninden kast edilen şey şudur: Cemiyette o cemiyetin kültürel ve iktisadî şartlarına uygun bir yaşama seviyesi söz konusudur. Bu yaşama seviyesini aşan lüzumsuz harcamalarda bulunmak doğal değildir. İslâmiyet'in prensibi budur. Acaba bugünkü Modern İktisat Teorisi yönünden durum nedir?

Modern iktisadî görüşe göre, son 20-30 yıldan beri iktisaden gelişmek isteyen ülkelerde gelişmeyi önleyen, sermaye birikimini engelleyen en mühim unsurlardan biri gösteriş istihlâkidir (tüketimdir). İngilizcesi *conspicuous consumption* veya *demonstration effect*. Mânâsı şudur: İktisaden gelişen ülkelerde birtakım insanlar enflasyon ve harpler neticesinde aniden servet kazanabilmektedir. Bu durumda, cemiyette bir sosyal tabaka değişimi husule gelmektedir. Eline servet geçen bu insanlar bazan kültür seviyesi ile içtimâî ve mânevî bakımdan zayıf oluyor; kendinde bir aşağılık duygusu hissediyor; servet bakımından cemiyetin en üst tabakasında olduğu halde sosyal yapı ve kültür seviyesi bakımından zayıf kalınca, kendi varlığını ispat etmek kaygısıyla elinde olan servet imkânlarını kullanmakta ve gösteriş harcamalarına girişmektedir.

İşte bildiğimiz lüks araba kullanma, mücevherat iptilâsı, sosyetik hayat tarzı diye ifade edilen davranışlar bu tip tüketim temayülleridir. Bu sadece Türkiye'ye has bir durum değildir. Bütün dünyada görülmektedir: Bu tip harcamalarda insanlar ihtiyaç hissetmediği halde sırf gösteriş yapmak için ve maddî kudretini ispat için tüketimde bulunmaktadır. Umumiyetle gösteriş tüketimi lüks harcamalar şeklinde olduğundan, lüks emtia ise ekseriyetle gelişen ülkelerde imal edilmeyip hariçten ithal edildiğinden, bir döviz israfı ortaya çıkmaktadır. Bu durum cemiyetin kalkınmasını engellemektedir.

İktisadın ortaya attığı bu prensibi dikkate alınca, İslâmiyet'in vazetmiş olduğu "Lüks ve israf memnudur." kaidesinden kast edilen mana daha iyi anlaşılabilir. Gösteriş tüketimi İslâmiyet'te hoş karşılanmıyor. İslâmî düşünce tarzına göre, insanların maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü harcama normaldir; fakat gösteriş için tüketim yasaktır. Lüks ve israfın meninden anlaşılan iktisadî mana budur. İslâmiyet bazı hususları menederken, mukabil hâl tarzlarını da göstermiştir. Faiz sistemini ortadan kaldırırken iktisadî faaliyeti hızlandıracak şekilde bugünkü modern tâbirlerle faizsiz banka sistemi, ikraz sistemi ve kooperatif faaliyetleri teşvik edilmiş, prensipleri vazedilmiştir.

Şimdi İslâmiyet'teki bu prensiplerin tatbikatını bir ferdin davranışını düşünerek misalle değerlendirelim:

Ülkemizde İslâmî inanç ve ahlâka sahip bir kimse farz edelim. Bu insan yeryüzünde herhangi bir ülkede de olabilir. Acaba bu insanın nasıl hareket etmesi lâzımdır? Farz edelim ki, bu şahsın serveti var, parası var. Bu parayı ne yapacak, nasıl kullanacaktır?

Bir insan parasını şu şekilde kullanabilir: Ya harca-yarak tüketir, ya biriktirir, tasarruf eder. Bu tasarru-fuyla da altın alır, küpte saklar; buna *iddihar* denir veya parasına ihtiyacı yoksa *ödünç* verir. Bir dördüncü ihtimal bir *teşebbüse* girişir, şirket kurar, fabrika kurar, yatırım yapar.

İktisadî prensip olarak ihtiyaçlar sonsuzdur. Buna mukabil yeryüzünde yer altı ve yer üstü servetleri olarak mevcut olan maddî imkânlar ihtiyaçlara kıyasen izafî olarak sınırlıdır, mahduttur. Dolayısıyla insanlar seçimlerini aklî ve mantıkî yapmaya mecburdur.

Şimdi şu soruya cevap vermek gerekir: Acaba, İslâmî prensiplere ve İslâmî ahlâka göre hareket eden bu insanın en doğru şekilde nasıl hareket etmesi lâzımdır? Elinde serveti olunca, bol olan gelirini harcamak isteyecektir. Harcamak istediği zaman karşısına İslâmî ahlâkın birinci prensibi çıkacaktır. Lüks ve israf memnudur. Binaenaleyh gösteriş için tüketime gidemeyecektir. Ancak, normal ihtiyaçlarını karşılayacaktır. O cemiyetteki standart hayat seviyesine göre yaşayacaktır. Fakat fakiri imrendirecek, onun hasedini tahrik edecek şekilde gösteriş tüketimine gitmemesi lâzım gelecektir. Böylece, tüketim kendiliğinden sınırlandırılmış oluyor. Türkiye'de bugün beş yıllık plânlarla iktisadî gelişme düzenlenirken, düşünülen davranış tarzı esasen budur. Bir ülkenin hızlı kalkınması için tüketimi mümkün mertebe fazla artırmaması ve tasarrufu hızlandırması lâzımdır, diyoruz. İslâmî ahlâk, ferdin davranışında bu prensibi vazediyor.

Lüks ve israfı menetmekle tüketim harcamalarını hem maddeten frenliyor; hem de ahlâkî yapıyı, fakir-zengin arasındaki husumet, kıskançlık ve hasedi tahrik etmeyecek şekilde de düzenlemeye çalışıyor. Kapitalizm ve Sosyalizmde bunun aksi varittir.

Orada herkesi aynı lükse erdirmek gayreti vardır ki, bu imkânsız olmaktadır. O zaman ne oluyor? Muayyen bir millet, kendi içinde belki Sosyalist sistemlere veya Kapitalist sistemlere başvurmak suretiyle seviyeyi yükseltmeye çalışıyor. Fakat bu sefer dünyanın geliri o ülkede fazla birikiyor. Milletler arasında seviye farkı ortaya çıkıyor ve yeneden başka milletler arası problemlerle karşı karşıya kalıyoruz. Binaenaleyh, İslâm'ın bu prensibi âlemşümuldür. Dünya içinde milletler arası bir ahengi de göz önünde tutmaktadır. Bugün dünyamızın karşılaştığı en mühim dava budur. Zengin milletler var, fakir milletler var, aradaki fark kapanmıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana geri kalmış ülkelere yapılan bütün yardımlara rağmen, aradaki fark kapanmayıp açılmıştır. Birleşmiş Milletlerdeki *Asya-Afrika Bloklarının* kurulmasının hikmeti budur. Fakat mevcut sistemler içinde bu dengesizlikler önlenemiyor. Çünkü milletler arası bütün borç ve krediler *faiz esasına* dayanıyor. Bunu Komünistler de kullanıyor, Kapitalistler de. Marksistler, milletler arası ikrazâtta kendi prensiplerini kullanmıyorlar.

Böylece İslâmî prensipler, sermayenin âtil kalmasını önlemiş oluyor, onu harekete geçiriyor, aktiviteye sevk ediyor. Bu insan parasını âtil tutmayınca bir şey yapması lâzımdır. Ya parasını iş yapan kimseye ödünç verebilir veya kendisi iş yapabilir.

Tekrar misalimize dönersek, gösteriş tüketimi yapmayan insan fazla harcamada bulunamayacak, normal hareket edecektir. Bu durumda elindeki fazla parasını ne yapacaktır? Biriktirebilir, altın alır, para hâlinde tutar, iddihar eder. Bu takdirde karşısına İslâm'ın ikinci prensibi olan zekât çıkmaktadır. Çünkü âtil olan, duran gelir, birikmiş gelir zekâta tâbidir. Binaenaleyh, o geliri kullanmazsa, zekâti verile verile zaman içinde serveti durduğu yerde erimeye terk edilecektir. Öyle ise akıllı bir kimse, parasını âtil tutmayacaktır. Zira âtil tutarsa serveti elinden gidecektir. Böylece İslâmî prensipler, sermayenin âtil kalmasını önlemiş oluyor, onu hareke-

te geçiriyor, aktiviteye sevk ediyor. Bu insan parasını âtil tutmayınca bir şey yapması lâzımdır. Ya parasını iş yapan kimseye ödünç verebilir veya kendisi iş yapabilir. İş yapan kimselere ödünç verince, karşısına *üçüncü prensip* çıkıyor: O da *faiz yasası*dır. Zira İslâmiyet'te para karşılığında para kazanmak meşru sayılmıyor. O zaman ne olacak? İslâmî prensiplere uyarsa, oturduğu yerden çalışmadan para kazanması mümkün değildir. Geriye kalıyor dördüncü şık, paranın işletmede kullanılması, yani modern adıyla yatırım yapması lâzımdır. Yatırım ise, iktisadî kalkınmanın itici gücüdür. Bir cemiyette yatırımlar ne nispette hızlı artarsa iktisadî kalkınma o nispette hızlanır.

Şu hâlde İslâmî ahlâka göre hareket eden bir ferдин ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yatırıma gitmesi mecburî hale geliyor. Çünkü başka yapacak mâkul şey yoktur. Yatırıma gidince mütemadiyen kâr artacaktır. O zaman ne yapacaktır? Yeniden şirketler kuracaktır, fabrikalar kuracaktır, hisse senetleri alacaktır ilâh... Mütemadiyen faaliyete girişecektir. Tabii bir müddet sonra parası çok artacaktır. Fakat buna rağmen tüketimi sınırlı olduğu için, artık o şahıs bir nevi servetin ismen sahibi olacak, birikmiş bir serveti olacak, fakat hayat standardı ve seviyesi diğer vatandaşlarla aşağı yukarı denk vaziyette bulunacaktır. Bu sayede yeni yeni iş sahaları açılacak, vatandaşlar o sahalarda çalışacaklardır. O şahsın belki ismen serveti fazla olacak, fakat harcaması yine eskisi gibi değişmeyecektir. Bu durum tabiatıyla zengin insanı bu sefer hayır sahalalarına itecektir. Gelirini hayra sarfedince, fakirin nezdinde itibarı artmış olacaktır. Sınıf mücadelesi, yerini insanlar arası ahenk ve sevgiye bırakmış olacaktır. Bu şahıs biriken parası ile yardım etmek isteyince, zekâttan sonra diğer ahlâkî vecibeler başlayacaktır. Sadaka, fitır gibi çeşitli yardım faaliyetleri ki, bu hususta âyet-i kerîme ve hadisler mevcuttur.

En çok bilinen birkaçını tekrarlamakta fayda vardır: *"Bir kimse komşusu sefalet içinde aç iken ve kendi elinde imkânlar var iken buna bigâne kalırsa mümin değildir."* Bu pek ağır bir hükümdür.

Başka bir misâl: *"Bir ülkede bir kimse açlıktan ölürse, bütün ülke onun katili sayılır."* Bütün sosyal adalet mefhumu bu cümle içinde ifade edilmiştir.

Bugün yeryüzüne baktığımızda, meselâ zengin ülkelerde lüks ve sefahatle LSD kullanılarak gençlerin zehirlendiği görülüyor. Öbür yanda Afrika ve Hindistan'da yüz binlerce insan açlığa bırakılıyor. Bu prensibe göre küçülen dünyamızda varlıklı insanların bunların katili olması gerekir. Öyle ise geniş çapta ele aldığımız zaman, yeryüzünde henüz sosyal adalet ve sosyal ahenk sağlanamamıştır.

Misalimize dönersek, zengin insanların bu sefer kendi imkânlarını bu yolda kullanması lâzım gelecektir. Sosyal ve ahlâkî sahada, yardım sahasında ve diğer çeşitli hayır işlerinde sırf Allah rızası için harcamada bulunacaktır. Bu arada yardıma muhtaç insanlar görecektir, bunlara ödünç para da vermek icap edecektir. Muhtaçlar bu zengin insanlardan borç isteyecektir. Zengin bu borcu, ödünç olarak verecektir. Böylece *karz müessesesi* ortaya çıkmaktadır. Bu müessese İslâmiyet'te *karz-ı hasen* diye ifade ediliyor. Yani *hayır için ödünç vermek*. Çünkü gelir için ödünç vermek yoktur. Bu şartlarda zengin insan bu ödünç kime verecektir? Tabiatıyla dürüst ve ahlâkî insana! Öyle ise, ahlâkî insanlar ödünç alabilecektir, yani ahlâkî insanlar cemiyette prim kazanacak, itibar görecektir. Böylece iktisadî mekanizma ile ahlâkî yapı arasında münasebet kurulmuş oluyor. İnsanlar doğru olmaya çalışacak, çünkü doğrular aynı zamanda mükâfatlandırılmış olacaktır. Cemiyette kötülükler cezasız kalırsa, kötülük prim kazanırsa, insanlar o tarafa meyleder.

İnsan denen mahlûk telkine, tesire tâbidir. Öyle ise, bu prensiple hayırlı, ahlâkî, dürüst ve iyi insanlara borç verilecektir. Bu ikraz işini şahıslar yapabilir. Mehmet Bey tek tek ödünç verebilir. Veya ödünç verecekler bu imkânlarını birleştirebilir. Bir sandıkta, bir fonda bu paralar birikebilir. Oradan ihtiyacı olanlara verilir. Böylece fon ve faizsiz banka sistemi ortaya çıkmaktadır. İslâmî ahlâk prensiplerine göre ikraz müesseselerinin bir kâr müessesesi değil, bir hizmet müessesesi olması lâzımdır. İkrâz müesseselerinin kâr gayesi ile değil, hizmet gayesiyle çalışması gerekecektir. Bu organlar hizmet için personel istihdam edip başka masraflar yapınca tabiatıyla bu masrafın bedelini alacaktır. Tıpkı kooperatiflerde olduğu gibi. Fakat bu iş para karşılığında para kazanma gayesi ile bir kâr konusu ol-

mayacaktır. Bu durumda tabiatıyla şu prensip ortaya çıkabilir: Kim faizden, böyle bir gelirden istig-na ederek borç verebilir? Şahıslar grup halinde bunu yapabilir. Hayır kurumları ve belediyeler elinde böyle bir sandık kurulabilir. Böyle bir sandık il özel idareleri elinde teşkil edilebilir. Devlet bu işi düzenleyebilir. Binaenaleyh, ikraz müessesesi İslâmiyet'te prensip olarak devlet elinde, çeşitli kamu organları elinde veya özel gruplar elinde organize edilebilir. Ama buradaki gaye bu teşekkülün bir hizmet müessesesi olmasıdır.

Bu şartlarda zengin insan bu ödünç kime verecektir? Tabiatıyla dürüst ve ahlâkî insana! Öyle ise, ahlâkî insanlar ödünç alabilecektir, yani ahlâkî insanlar cemiyette prim kazanacak, itibar görecektir.

Bu işin hukukî çerçevesidir. İktisadî manasıyla böyle bir tutum kredinin fiyatını ucuzlatacaktır. İktisadî gelişmeyi engelleyen en mühim âmil bugün gelişen milletlerde sermayenin kıt ve kredinin pahalı olmasıdır. Yani sermaye pahalıdır. Sermaye pahalı olduğu için maliyetler yükselir, milletler arası rekabet imkânları kaybolur, mallar satılamaz ve yer altı, yer üstü servetleri değerlendirilemez.

İslâmî ahlâka göre davranış ise, sermayeyi ucuzlatıyor, krediyi ucuzlatıyor. Böylece paranın tedavül süratini artırıyor. Cemiyette mevcut iktisadî imkânları harekete geçiriyor. Bu şekilde ikraz müessesesi gibi sigorta müesseseleri de aynı prensibe göre kurulabiliyor. Aynı prensibe göre kooperatifler geliştirilebiliyor. Bu noktada dünya tarihine göz atacak olursak, 19. asırdaki maddeciliğe karşı reaksiyon doğduğu zaman, sosyal siyaset tedbirleri içinde bir taraftan sendikalar kurulur, fakirler kendi haklarını temine çalışırken bir yanda da Avrupa'da ve Amerika'da kooperatifçilik faaliyetleri şeklinde ayrı bir akım görüyoruz. Buradaki bütün gaye, Kapitalist sistemdeki faizin artırdığı pahalılıktan, dengesizlikten kurtulmaktır. Halbuki İslâmiyet'te benzer prensipler önceden vazedilmiştir.

O bakımdan bugünkü kooperatif sistemleri İslâmî prensiplere göre son derece uygun olan müessese-

lerdir. Bildiğimiz gibi modern anlamda kooperatifler üretim, tüketim, mesken ve kredi kooperatifleri olarak çeşitli gruplara ayrılır. Kooperatifçilik Türkiye’de maalesef bugüne kadar anonim şirketlerin aksine fazla muvaffak olmamıştır. Sebebi şudur: Bu müesseseler ahlâkî prensiplere dayanır. Çünkü bu işin başında müteşebbis bir kâr elde etmeyecektir. Bu kimselerin ahlâklı olması lâzımdır. Bilgili olması lâzımdır. Bu tip idareci insanlar bulunmazsa, ahlâkî prensiplere uyulmazsa hele bir de suistimal olursa, halk bir defa kötü bir örnek gördü mü bir daha bunlara yanaşmayacaktır. Öyleyse, burada İslâmî ahlâkın son derece ehemmiyeti vardır. Kendi kendine yardım organlarının, yani bir nevi hayır müesseselerinin gelişmesi için, halkın içinde önderlik yapacak, bilgili ve ahlâklı insanlara ihtiyaç vardır. Eğer cemiyetimizde bu tip müteşebbislerin İslâm ahlâkı ile bezenmesi mümkün olursa, tam aradığımız insan tipi ortaya çıkmış olur.

Bu hedefe ulaşabilmek Müslüman insanın İslâmî prensipleri öğrenmesi ve bu yolda eğitilmesi ile mümkündür. Bunun için Müslüman insanın, iktisadî hayattaki davranışlarının sistematik bir tahlile tâbi tutulması, Müslüman’ın iktisadî davranış modelinin ortaya çıkarılması lâzımdır.

Bu durumda gözüküyor ki, fertler İslâmî ahlâka göre hareket ederse, o cemiyette ferdin eline geçen imkânları iş hayatına yatırması, yatırımları artırması, zamanla tasarrufları çoğaltması, bu tasarruflarını muhtaç olanlara vermesi suretiyle iktisadî gelişme, hem de sosyal adaleti sağlamak suretiyle kendiliğinden hızlanacaktır. Zaten bizim esas gayemiz de budur. Bugün bütün dünyanın hedefi, sosyal adalet içinde iktisadî gelişmeyi hızlandırmaktır. Bütün sistem mücadelelerinin gayesi bu noktaya varmaktır. Arz ettiğim gibi ülkemizde bugün demokratik bir sistem içinde de bu hedefe varılmak istenmektedir. Binaenaleyh, bu sistemin içinde eğer ferdin ahlâkî yapısını düzeltebilirsek, fertleri İslâm ahlâkı ile eğitebilirsek, İslâm ülkeleri, Batı Hıristiyan dünyasına nazaran çok daha sıhhatli ve

süratli bir gelişme imkân ve istidadına sahip olabilir.

Bu hedefe ulaşabilmek Müslüman insanın İslâmî prensipleri öğrenmesi ve bu yolda eğitilmesi ile mümkündür. Bunun için Müslüman insanın, iktisadî hayattaki davranışlarının sistematik bir tahlile tâbi tutulması, Müslüman’ın iktisadî davranış modelinin ortaya çıkarılması lâzımdır. ■

dipnot

* Merhuma Allah’tan rahmet diliyoruz.

¹ Diğer sistemlerle İslâm ekonomisini mukayese eder bu öz-lü metin, bizzat rahmetli Prof. Dr. Sabahaddin Zaim hoca tarafından 1970’li yıllarda birçok yerde konferans konusu yapılmış, çeşitli teşkilatlarca bastırılmıştır. Son olarak yayınladığı **İnsan, İslâm ve Ekonomi** adlı kitabının içinde bir bölüm olarak yer almıştır. Bkz.: Sabahaddin Zaim: **İnsan, İslâm ve Ekonomi**, Yeni Asya Y., İst., 1992.